

**HRVATSKOGLAGOLJSKI ARS BENE MORIENDI:
MEŠTRIJA DOBRA UMRTIJA S RITUALOM
Senj, 1507./1508.**

***Meštirija dobra umrtija s ritualom. Senj, 1507./1508. Latinički prijepis
glagoljskog izvornika. Uredili: Ivana Eterović i Juraj Matej Kovač. Zagreb:
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2024., str. 158 + ilustracija str. 159.***

UDK: 821.163.42-1

*821.163.42.09 Marović, T- P.

DOI: 10.15291/csi.4817

Povijest hrvatskoga tiskarstva počinje prije više od 540 godina, i to liturgijskom glagoljskom inkunabulom: *Misalom po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine. Ovim izdanjem hrvatski glagoljaši pokazali su da nisu zaostala, pasivna sfera izolirana od europske kulture i znanosti, već da prate suvremena kretanja (Hercigonja 1975: 210). Premda nije posve pouzdano utvrđeno mjesto tiskanja ove inkunabule, odnosno ne može se sa sigurnošću tvrditi da je tiskana na hrvatskome tlu, smatra se da je njezin prirodan nastavak senjska, a zatim i riječka glagoljska tiskara. Eduard Hercigonja opisuje teške okolnosti u kojima je počela djelovati senjska tiskara: „Tradicionalno glagoljaška senjska sredina odlučila se na osnivanje tiskare upravo u vremenu sve žešćih turskih akina i krbavske bitke, onda kada na širokom prostoru zaleđa gacko-krbavsko-modruškog prestaje gospodarski i kulturni napredak, a valovi migracija odnose starinačko stanovništvo u relativnu sigurnost sjevernijih oblasti” (1975: 222–223). Početak rada senjske tiskare obilježen je izdanjem *Misala* iz 1494. godine. Senjska glagoljaška tiskara završava svoj rad 1508. godine, a od svih kulturnih radnika: prevoditelja, redaktora, korektora, slagara, slovorezaca i tiskara, očuvalo se ukupno osam imena: ponajprije Blaž Baromić, Silvester Bedričić, Gašpar Turčić, Jakov Blažiolović, Grgur Senjanin, Pero Jakovčić, Tomas Katridarić i Urban iz Otočca. Imena ostalih kulturnih pregalaca nisu se nažalost očuvala zbog srednjovjekovnoga „toposa” poniznosti, tj. *ne izriču se za ukloniti se tašće slave*.

Meštirija dobra umrtija s ritualom jedno je od izdanja prve tiskare za koju se zna da je djelovala na hrvatskome tlu. Do danas je poznato sedam izdanja iz te tiskare, od čega su dvije inkunabule. Za sve je očuvan kolofon i pouzdano se može utvrditi

datum tiskanja, osim za *Meštriju*. Sudeći prema godinama izdanja, ova je tiskara imala dva razdoblja: prvo krajem 15. stoljeća i drugo početkom 16. stoljeća. U prvome razdoblju otisnute su dvije inkunabule: *Misal po zakonu rimskoga dvora* (7. kolovoza 1494.) i *Spovid općena* (25. travnja 1496.). U drugome razdoblju, tj. početkom 16. stoljeća, otisnuta su sljedeća izdanja: *Meštrija dobra umrtija s ritualom* (1507./1508.), *Naručnik plebanušev* (27. kolovoza 1507.), *Transit svetoga Jerolima* (5. svibnja 1508.), *Mirakuli Slavne Deve Marije* (15. lipnja 1508.) i *Korizmenjak* (17. listopada 1508.).

Premda u *Meštriji* nije očuvan kolofon, na temelju tipografskih karakteristika i vodenih znakova može se zaključiti da je ovo djelo tiskano 1507. godine. Prijevod je to moralno-didaktičkoga spisa, latinskoga izdanja *Ars bene moriendi*. Hrvatski naslov: *Meštrija dobra umrtija* djelo je dobilo po sintagmi koja se više puta ponavlja u samome tekstu (Hercigonja 1975: 229; Eterović 2024: 8). *Ars bene moriendi* bilo je iznimno popularno djelo u europskome srednjovjekovlju, što potvrđuje činjenica da je bilo objavljeno u četrdesetak izdanja: 18 latinskih i 13 talijanskih, dva nizozemska i dva engleska te jednom francuskom i jednom španjolskom izdanju. Djelo je koncipirano kao priprema za smrt, tipičan primjer srednjovjekovnoga strukturiranja književnoga teksta (Hercigonja 1975: 228). To je djelo dokaz da se hrvatskoglagoljska književnost nikada nije ogradila od suvremenih strujanja latinske i zapadnoeuropske književnosti i kulture (Dürriegl 1998: 40–41).

Svrha je toga djela da unaprijed upozna kršćanina s napastima i tjeskobama koje ga očekuju na samrtnom času kada će se odigrati ozbiljna drama pokraj njegove postelje, gdje će stajati anđeo i đavao prepirući se tko će uzeti njegovu dušu. Treba vjernika pripremiti za taj čas i olakšati mu rastanak sa svijetom: protumačiti zašto se ne treba bojati smrti, ohrabriti ga i poučiti kako će pobijediti sve napasti (Nazor 1971: 423).

U novije vrijeme ovim tekstom bavila se Marija Ana Dürriegl koja ga je okarakterizirala kao „poučni tekst, nešto kao kateheza za laike u koju su ušli odzvuci liturgijskoga stila, te poneki narativni dio kao ilustracija pouke ili adhortacije” (2008: 39).

Tekst je očuvan u dva okrnjena primjerka: jedan se čuva u fondu rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a drugi u Petrogradu u Berčićevoj zbirci rukopisa. *Meštrija* je otisnuta zajedno s malim *Ritualom*, a taj primjerak pronašao je Ivan Berčić u Brbinju na Dugom otoku (Hercigonja 1975: 229).

Ritualu u senjskom izdanju pripada posebno mjesto u hrvatskoglagoljskoj tradiciji: ne podudara se ni s jednim rukopisnim ritualnom iz misala i brevijara, kao ni s

tiskanim (Nazor 1971: 418 i 421). Osim toga, u hrvatskoglagoljskoj tradiciji ritual se rijetko pojavljuje kao zasebna knjiga – postoje još samo dva nepotpuna rukopisna rituala: *Akademijin sign. HAZU I a 60* i onaj Nacionalne i sveučilišne knjižnice, sign. *R6/111968*, te nekoliko fragmenata (Hercigonja 1975: 230). Senjski ritual sadrži sljedeće obrede: pričest bolesnika: *Činъ dati bolniku T(ê)lo H(rsto)vo*, bolesničko pomazanje: *Činъ mazati nemoćnie*, preporuka duše na samrti: *Činъ kada duša od tela ishoditъ, I ako oče d(u)ša v teli udržit se rekut sie*, sprovod odraslih i sprovod djece: *Nesući t(ê)lo k cr(ê)kvi pouť an(tifon)ъ, Svršivše mat(uti)nu i misu poidutъ nad mrtvoga, Počine pogr(e)бъ od ditce*, blagoslov vode na Veliku subotu i krštenje: *Činъ krćenie na Velu sobotu*, molitve prigodom prvoga striženja kose: *Mol(i)tva bl(agoslo)viti vlasi*, blagoslov prstena s misom: *Molitva blagosloviti prstê*, *Sada imei popъ rotiti ûnaka i divicu*, blagoslov kuće: *Molitavъ bl(agoslo)viti hramъ*, blagoslov broda: *Ako li bla(gosli)vla plavъ*, blagoslov soli i vode svake nedjelje: *Znamenati solъ i vodu v(ъ)saku nedilû*, uskrсни blagoslovi mlijeka i janjeta: *Bl(agoslo)vъ na Vazam. Molitavъ bl(agoslo)viti mliko*, *Na Vazamъ Molitva bl(agoslo)viti aganca*, blagoslov sočiva na Sv. Barbaru: *Na S(ve)tê Barbarê Molitva bl(agoslo)viti sočivo na danъ svêtê Barbare devê i mučenicê*, blagoslov soli i zobi na Sv. Stjepana: *Na S(vetoga) Stipana d(ъ)êkona bl(agoslo)viti solъ i zobъ*, blagoslov vina na Sv. Ivana: *Na S(veto)ga Ivana. Na d(a)nъ, s(veta)go Iv(a)na ap(usto)la i e(van)j(e)lista po misi bl(agoslo)viti vino*, blagoslov svijeća na Svijećnicu: *Na Očićenie B(ogo)r(od)ice Na Očićenie B(ogo)r(od)ice bl(agoslo)viti sviću*, blagoslov voća na Sv. Blaža: *Na S(ve)tago Blažiê Na danъ s(veta)go Blažiê mol(i)tva bl(agoslo)viti plodъ od sada*, blagoslov vode na Bogojavljenje: *Činъ bl(agoslov)iti vodu na krćenje G(ospod)ne*, blagoslov zlata i tamjana: *Na Efifaniû. Molitva znamenati zlato i tam'êнь i muro*, blagoslov grožđa: *Na S(ve)t(a)go Šiksta. Na dan s(ve)t(a)go Šiksta bl(agoslovi)ti grozd* (Tandarić 1993: 216–217). Senjskomu ritualu nije utvrđen neposredni predložak – iako sadrži gotovo iste liturgijske obrede kao i ostali očuvani hrvatskoglagoljski rituali, bilo rukopisni ili oni u zbornicima i tiskanim kodeksima, senjski se nikada posve ne podudara s njima. „Anonimni je autor, dakle, s temelja postojećeg repertorija glagoljaških obrednih tekstova samostalno redigirao senjski *Ritual*” (Hercigonja 1975: 230). Neki od obrednih tekstova u senjskom izdanju iznimno su važni za hrvatsku kulturnu povijest i veze glagoljaških regija, primjerice blagoslov soli i zobi na dan sv. Stjepana. Taj obred može se ubrojiti u vrlo stare obrede, a imaju ga gotovo svi glagoljski misali. Njegova povijest seže duboko u poganska vremena kad se vjerovalo da antikna božanstva noću u zimskom solsticiju dolaze na konjima i blagoslivljaju hranu za životinje. Kršćanstvo prihvaća taj običaj i daje mu oblik kulta (Pantelić 1971: LI).

Ako usporedimo jezik ovih dvaju tekstova, *Meštrije* i *Rituala*, već na prvi pogled vidljivo je da je *Ritual* pisan arhaičnijim, tj. hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom s manje govornih osobina, premda je i ovdje vidljiv utjecaj živa jezika senjske ikavsko-ekavske čakavštine. To je posve razumljivo i zbog različita sadržaja: *Ritual* je liturgijski, a *Meštrije* po svojoj prirodi neliturgijski tekst. U *Meštrije* su govorne osobine prisutne na svim jezičnim razinama, npr. na fonološkoj: *svitovnim* 2r, *videlo se* 2r, *procinit* 2r, *veru* 2r, *more* 2r, *verna* 2r, *tela* 2v, *mane* 2v, 9v, *grišnik* 3r, *telesno* 3r, *ne moremo* 3v, *va* 4r, 16v, *osuen* 4v, 9r, *kripost* 4v, *vazmi* 5v, *grihe* 6r, *delo* 13v, *cenu* 14v, morfološkoj: *toga* 2r, *katoličasku* 2r, *od nikoga* 2v, *od koga* 3r, *imamo* 3v, a naročito na leksičkoj razini: *vele* 2r, *zač* 2r, 3r, 4v, *meštrie* 2r, *ke* 2v, *ki* 2v, *kako di* 2v, *ku* 2v, *česa* 2v, *ča* 3r, 3v, *kada* 3v, *kadi* 3v, *ča koli* 5v. U *Meštrije* su posebice brojni romanizmi, npr.: *meštrie* 2r, 13r, *devotim* 2r, *pržuna* 3r, *bandižanih* 3r, *natura* 3r, *seguro* 3v, 4r, *kašien* 3v, *kolacionum* 3v, *mur'moran* 3v, *devot* 4r, *fundament* 4v, *artikule* 5r, *tentacioni* 5r, *desperacion* 6r, *dešperacion* 6r, *desperati se* 6r, 7r, *dišpirati* 6v, *febra* 7v, *dešpera* 9v, *ot sentencii* 10r, *artikuli* 10r, *perikula* 10r, *devotim* 11v, *kunšencie* 13r, *veras* 16v, *devocion* 15r, *t(e)štamenta* 16r, *perikuli* 16r, 16v, *peniten'ci* 16r, *dekreti* 16v, *devoto* 16v. Rjeđi su arhaizmi, tj. crkvenoslavizmi, npr.: *pečališi se* 4r, *čisla* 5v, *mitnikov* 7r, *pr(e)lúbodeistvi* 7r, *az* 9v, *vanmi* 13v, *proča* 14r, *hodotainicu* 15r, *edinočed(o)mu* 15r, *obaritel* 15r, *m(a)zdu* 15v, *napokon* 17r. Od stilskih postupaka treba izdvojiti kontaktne sinonime, na koje je upozorila M. A. Dürriegl (2008: 42) npr.: *napasti ali tent(a)c(i)oni* 4v, *tentacioni ali napasti* 4v, *tencion ali način* od *iskušen* 6r, *dešperacion ali v netrplen'e* 9r, *ten'tacion ali napast* 9v, *artikuli ali členi* 11v, *seti i zasedan'i* 15r, *od nauka aliti pokriplen'e* 15v, *k smrti aliti k umrti* 16r, kao i antiteze: *desperacion ka est* suprot *ufani* 6r.

U *Ritualu* također nalazimo mlađe jezične osobine, ali u znatno manjem obimu, primjerice ekavsko-ikavski odraz *jata* redovito prema pravilu Meyera i Jakubinskoga (s nekoliko iznimaka), npr.: *svičami* 27v, *ispovid* 27v, *od mesta* 28v, *otriši* 28r, *grih* 28r¹, *delom* 28r, *telo* 28r, 29r, 30v, *verno* 28r, *večni* 28r, *od mesta* 28v, *mestih* 28v, *grihe* 29r, 30v, *grisi* 30r, *isceli* 30v, *stipane* 31r, *deve* 31v, *gneva* 31v, *verno* 35r, *veka* 35r, *zvezdam* 35r te čakavsku punu vokalnost: *vazmet* 27v, 28v, 28r, *kadi* 28r. S druge strane, arhaičnost je izražena na leksičkoj razini: *gl(agol)et* 27v, 28r, *semu* 27v, 28r, *tagda* 27v, *eže koliždo* 27v, 29r, *čisla* 28r, *vsih* 28r, *vsemogi* 28r, *v plzu* 28r, *sego* 28r, *sa* 28v, *žitie* 28v, *v sém hram* 28v, *otvečaet* 29r, *ego* 29r, *vnušeniem*

¹ Katkad nalazimo ovaj leksem i u ekavskom obliku, tj. ekavizam mimo pravila Meyera i Jakubinskoga, npr. *grehe* 34r.

29v, *zloobonaniem* 29v, *uhaniem* 29v, *zloglagolaneim* 29v, *kosnen'em* 29v, *čr(e)sla* 29v, *čresal* 29v, *ûnosti* 30r, 33r, *vragb* ,neprijatelj' 30r, *blag(o)dětiû* 30r, *raba* 30v, *prisno* 30v, *vplčeniê* 31r, *pagub* 32r, *otroki* 32v, *kromê* 33r, *açe* 33r, *emuže* 33v, *s pročim* 33v, *ocesti* 33v, *lono* 33v, *bal'stvo* 33v, *priležno* 34v, *egda* 35r, *lastiû* 35v, *vaû* 48v, *dečeri* 48v, *hramb* 49r. Romanizmi su uglavnom oni uobičajeni u hrvatskoglagoljskim liturgijskim tekstovima, npr. liturgijski termini: *letenie* 29r, 31r, *mnisi* 31v, *eremiti* 31v, *b(e)r(a)šb* 30r, *or(a)cii* 49v.

Ovo izdanje, tj. latinički prijepis glagoljskoga izvornika, uz *Uvod* (str. 7–15) i *Sadržaj* (str. 19–20) koji potpisuju Ivana Eterović i Juraj Matej Kovač, nadopunjeno je i popisom literature (str. 16–18). U uvodnome dijelu autorica iznosi povijest istraživanja ovoga senjskog izdanja, od samih početaka, tj. od Ivana Berčića do recentnijih istraživanja Eduarda Hercigonje, Anice Nazor, Marije Ane Dürriegl, Vere Blažević Krezić, Dorote Čorak itd. Ističe da je obnova interesa za djelatnost senjske tiskare nastala u okviru institucijskoga istraživačkog projekta *Istraživanje jezika i pisma glagoljskih neliturgijskih tekstova I–III* na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (2021. – 2022.), koje je nastavljeno i 2024. godine. Voditeljica ovih projekata bila je priređivačica ove knjige. U okviru ovoga projekta u prvoj su godini priređena dva latinička prijepisa, također izdanja senjske tiskare: *Mirakuli Slavne Deve Marije* (Crnić Novosel i Eterović 2023) i *Naručnik plebanušev* (Eterović i Kovač 2023).

Kod preslovljavanja ovoga izdanja priređivači su se držali uobičajenih načela preslovljavanja glagoljskih tekstova u latiničku transliteraciju. Nastojali su se voditi načelom „znak za znak”. Izvornik su vjerno slijedili u rasporedu stupaca i redaka, interpunkcije i velikoga početnog slova. Također su vjerno nastojali prenijeti crnu i crvenu boju i ostale znakove koji se nalaze u izvorniku. Poznato je da su u hrvatskoglagoljskim tekstovima rubrike pisane crvenom tintom, a u ovom senjskom izdanju nalazimo ih samo u drugome dijelu, tj. u ritualu. Osim toga, crvenom su tintom pisana i neka početna slova. Rastavljeno i sastavljeno pisanje pojedinih riječi provedeno je prema suvremenim načelima. Kratice su razriješene u oblim zagrada, a u riječima u kojima je pogrešno ispušteno neko slovo, a iznad nema title, rabe se šiljaste zagrade.

Senjski su glagoljaši svojim izdanjima, posebice misalom i ritualom, znatno obogatili fond liturgijske knjige, a osim toga u svoju sredinu sustavno su prenijeli i neke najpopularnije europske spise tiskanoga repertorija neliturgijske književnosti 15. stoljeća. Time su pokazali da su bili u toku s europskim kulturnim i znanstvenim dostignućima.

Još jedno vrijedno izdanje senjske glagoljske tiskare s latiničkom transliteracijom doprinijet će proučavanju hrvatske kulture i religiozne misli 16. stoljeća, olakšati bu-

duća filološka istraživanja teksta na svim razinama, omogućiti usporedbe pojedinih senjskih izdanja i unaprijediti postojeća saznanja o njima. Djelo je dobrodošlo znanstvenicima, ali i širemu krugu čitatelja zainteresiranih za hrvatsko glagoljaštvo. Čitajući *Meštriju*, čitatelj može zorno dočarati sliku umirućega i pred njim popa glagoljaša koji usrdno moli u njegovim posljednjim trenucima.

Lucija Šimić

LITERATURA

- DÜRRIGL, M. A. 1998. „Kasni odjeci vizija u senjskim izdanjima”. *Senjski glagoljaški krug 1248.–1508.* Zagreb: HAZU: 37-42.
- DÜRRIGL, M. A. 2008. „Senjska Meštrija od dobra umrtija kao zrcalo svoga vremena”. *Senjski zbornik. prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 35: 27–46.
- HERCIGONJA, E. 1975. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 2.* Zagreb: Liber i Mladost.
- MEŠTRILJA DOBRA UMRTILJA S RITUALOM. 2024. *Latinički prijepis glagoljskog izvornika Senj, 1507./1508.* Ur. Ivana Eterović, Juraj Matej Kovač. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2024.
- NAZOR, A. 1971. „Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494.–1508”. *Slovo: Časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 21: 415–442.
- PANTELIĆ, M. 1971. „Sadržaj i kulturnopovijesna komponenta misalskih tekstova”. *Misal po zakonu rimskoga dvora. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb 1971.* Zagreb: Liber, Mladost: XLV–LX.
- TANDARIĆ, J. I. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevacā trećoredaca.